

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

JULAE
2015

Tirišo ya kalaka – taba ye e swanetšego go elwa hloko

Tirišo ya **kalaka** gantši ke mokgwa wa tlhokomelo ya mmu wo o šaetšwago go feta ye mengwe boleming. Rena balemi re fela re tlhokomologa ntla ye bohlokwa ye malebana le kgodiso ya bokgoni bja go tšweletša bja mabu a renna. Le ge go le bjalo, ga se fela puno le poelo ya lebakakopana ye e lego bohlokwa. Mmu ke mothophothago o nnoši wo o swarelelagwo wo o ka dirišwago ke molemi, mme o swanetše go babalelwaa. Ga o kgone go bušetšwa mola o lahlegile. Ge mmu o ka dirišwa ka bošaedi wa senyega go ka nyakega tšhelete ye ntši go o bušetša seeng sa wona. Ge o ka senyega go fetiša o ka se sa lokišwa mme sephetho ya ba mabaka ao a ka se bušetšwego morago – kgogolegommu le konalo (*desertification*).

Nepo ya taodišwana ye ke go gopodišiša balemi. Dintlha tše di tletšego tša thekniki le difomula tša saense di ka hlaolwa ka go rerišana le ditsebi – tlhophollo ya mmu le ditshišinyo malebana le monontšha. Rerišana le bona!

Maemo a esiti/alkali mmung a laetšwa ka lereo la saense le *ph*. Gantši re kwa lereo le ge re ahlaahlha dišupommu, bjalobjalo. *Ph* ya godimo e šupa esiti ya fase ge e bapišwa le *ph* ya fase (*ph* ya godimo e phala ya fase). Malebana le bontši bja dibjalo *ph* ye e rategago mobunggodimo ke ya 5,5 goba go feta, mola ye e rategago mobungtlase e le ya 4,8. (Mmu wa *ph* ya 4 e na le esiti ye e fetago ya mmu wa *ph* ya 6 galekgolo).

Ka nako ye nngwe bophelong bontši bja renna kile bja tshwenywa ke seokolela goba tšhilompe.

**Kgatišopaka ya Grain SA ya
batšweletši ba ba hlabologago**

Bala Ka Gare:

04 NAMPO 2015 e thabišitše go fetiša

10 Sonoplomo goba dinawasoya...go bjala goba go se bjala

12 Grain SA e boledišana le...
Henry March

KOKO JANE O RE...

Puno e tlile go phethwa kgwedding ye mme ke holofela gore ba bantši go lena ba tla ba ba thabisitšwe ke seo ba se kgonnego. Re swabišwa ke go bona bao ba šomilego ka maatla fela ba ka se bunego selo lenyaga ka baka la komelelo. Re holofela gore le tla kgonago go bjala gape sehla se se tlago.

Batho bohole ga ba kgone go diriša naga ye e lekanego – ba bangwe ba lema hektare e tee goba tše pedi mola ba bangwe ba na le dihektare tše makgolokgolo. Taba ye ke nnete nageng ya rena go swana le ge e le nnete dinageng tše dingwe. Le ge go le bjalo, mongwe le mongwe go rena o kgonago go diriša naga ye a nago le yona gabotse – bohlokwa ga se bogolo bja naga ye o nago le yona, bohlokwa ke mokgwa wo o e dirišago ka gona.

Ka lenaneo la rena la balemi bao ba lemago fela go iphediša, leo le thomisitšwego ka thušo ya ARC, Monsanto le Omnia, lenyaga re kgonne go thuša balemi ba 855 mongwe le mongwe go bjala hektare e tee ya gagwe ka go diriša mekgwa le dinyakwapsalo tša sebjalebjale tše di hwetšagalago. Molemi yo mongwe le yo mongwe lenaneong le o kgonne go pedifatša puno ya gagwe ya ngwagola le go feta fao. Mohlamongwe ga se selo ge re re molemi o tšweleeditše ditone tše 4 tša lehea. Go ya ka dipalo tša tšweletšo ya setšhaba puno ye re ka re ga se selo, eupša ge molemi yo a ilego a tšweletša ditone tše pedi nakong ye e fetilego a tla a kgonago go tšweletša ditone tše 4, nnete ke gore puno ya gagwe e godile kudu go fetiša. Se se ra gore molemi yo o kgonthišitše totodijo lapeng la gagwe, o kgonago go leša diruiwa tša gagwe, le gona a ka rekišetša baagišani lehea goba a le bapatša mmarakeng wa gae. Se ke tšwelopele le gona ke bolemelakgwebo.

Ke nyaka go dira boipiletšo go mmadi yo mongwe le yo mongwe wa Pula/lmvula – diriša naga ye o nago le yona gabotse ka moo o ka kgonago lenyaga: tšeа dišupommu, nontšha mmu ka tshwanelo, bjala peu ye botse ye o kgonago go e reka le gona elelwa go laola ngwang ka ge e le lenaba la gago. Bohle ge re ka dira se se nyakegago gabotse ka moo re ka kgonago ka tšeа re nago le tšona, setšhaba sa rena sohle se ka holega.

Tirišo ya kalaka – taba ye e swanetšego go elwa hloko

Ka tlwaelo se ke sephetho sa bodilamaleng bjo bo fetišago, seo se hlolwago ke mohuta goba tlhakanyo ya dijo tše re di jelego. Ge se se direga, re ikwa re sa iketle. Re lahlegelwa ke kganyogodijo le enetši. Re palelwka ke go šoma ka moo go kgontšhago. Bjale re dirang? Re nwa sehlare goba re mona sa go swana le Rennie go fedisa esiti maleng. E no ba fela ge maikutlo a go se iketle a fela re kgonago go šoma gabotse gape ka moo re ka kgonago.

Mmu o nyakilo swana le mala a rena – o diriša meetse go hlahlamolla (šila) dibolang le monontšha ofe le ofe wo o hwetšagalago. Se se kgontšha dibjalo go mona phepo. Ge go na le esti ye e fetišago mmung, dibjalo ga di kgone goba ga di rate go mona phepo (difosfate). Ge nako e ntše e eya tirišo ya menontšha ya khemikhale gammogo le monego ya dibjalo ya phepo ya mehutahuta mmung, e dira gore bodila bo oketšege. Mohlala wa thekniki šo: Naetrotšene e fetolwa dikarowlana (*ions*) tša naetreite le haetrotšene mmung. Ge medu ya dibjalo e šitišwa ke bodila mmung go mona dinaetreite go di bolokela zouneng ya medu, mafelelong dinaetreite tše di tsenelela fase fao medu e ka se di fihilego. Ka tsela ye go šala dikarowlana tša haetrotšene fela – seo se oketšago bodila go ya pele.

Mekgwa ya go lema le yona e kgatha tema maemong a *ph*. Ge mmu o ribegwa, go swana le ge o lengwa, ditshepeloo tša tlhago tše di amago dielemente tša dibolang mmung, di a ferehlega. Se se ka huetša polo ye e diregago ka tlhago, seo gape se ka huetšago bodila mmung. Dintilha tše dingwe tšeо di ka huetšago *ph* ke: pula ye ntši, dipuno tše botse, mehuta ya mmu, monontšha wo o hlaelago/fetišago goba wo o fošagetšego, le mohuta wa dibjalo tše di bjetšwego.

Ka fao, go no swana le ka moo re dirago ka mala a rena, re swanetše go phošolla seemo sa bodila bjo bo fetišago mmung ka go diriša seo se fokotšago bodila bjoo – kalaka.

Go na le mehuta ye mebedi ya kalaka – **kalaka ya temo**, yeo e dirišwago ka kakaretšo, le **kalaka ya tolomaete** (leswika le le akaretšago kalasiomo le maknisiamo) (**dolomitic lime**) yeo e dirišwago mabung ao a hlaelago maknisiamo. Ditsebi tšeо di phethago tlhophollo ya mmu di ka go eletša ka ga mohuta le bokaakang bjoo o swanetšego go bo diriša tšhemong ye nngwe le ye nngwe. Bokaakang bjo bo ka tloga go 500 kg/hektare go ya go ditone tše 2,5/hektare goba go feta.

Kalaka e fetoga ka bonya go feta monontšha, ka fao e swanetše go dirišwa pele ga ge tšhemong e lengwa ka go e šomela (tsenya) mmung. Kalaka e ka dirišwa neng le neng mo ngwageng, eupša go ratega gore e dirišwe lebaka le letelele

pele ga pšalo gore e be le sebaka sa go fetoga mmung. Le ge go le bjalo, mehola ye e feletšego ke ya lebakatelele mme ka tlwaelo e bonala fela dihleng tše di latelago.

Theko ya kalaka ka boyona ga se ya godimo, eupša ditshenyegelo malebana le thwalo go tloga meepong go ya dipolaseng tšona ke tše kgolo kudu. Ditshenyegelo tša thwalo di fapanago ya ka bokgole bja polasa go tloga meepong. Balemi ba bantši ga ba na diphatlatšakalaka tša bona mme ba tshepa bakontraka. Balemi ba mmalwa ba gopola gore ditshenyegelo le mošomo wo o sepelelanago le phatlatalšo ya kalaka ga o hlokege le gona o hlola mathata.

Le ge go le bjalo, ph ye e nepagetšego ya mmu, e SWANETŠE go ba nttha ye bohlokwa go feta tšohle boleming – ke MOTHEO wa tšweletšo ya dibjalo. **Motheo wo o fokolago o tiiša kgonego ya kotsi lebakengtelele.** Ntle le motheo wo o tilego molemi o senya tšhelete ya gagwe – bontši bja monontšha wo o dirišitšwego (ge e se ka moka ga wona) ga bo na mohola le gona bo a lahlega.

Ntle le meetse sebjalo se ka se phologe; le ge go le bjalo, ga go na seo se ka phologago ka meetse fela – ge motheo e le wo bodila sebjalo ga se kgone go mona phepo, le ge se ka nošetšwa ka go lekana le go feta!

Phetlekommu ke tselanoši yeo bodila le tokio ya bjona e ka phethwago ka yona. Ge kalaka ye e nyakegago e feta yeo e ka phatlatalšwago sehleng se tee, go ka hlokega gore e dirišwe lebakeng la mengwaga ye mebedi. Mola *ph* ye e nyakegago e phethilwe, go bohlokwa go kgonthiša gore maemo ao a a tiišwa. Se se bohlokwa go dumelela molemi go leka mmu wa gagwe ngwaga le ngwaga ka tšielano, goba morago ga puno ye botsebotse goba sehleng sa pula ye e sego ya ka mehla.

Eelelwa gore tirišo ya kalaka ga se tharollo ya ka pela. Mehola ya yona e bonala fela lebakengtelele, ge maemo a ph a tiišwa maemong ao a kgonegago sehleng se sengwe le se sengwe.

Go ruma – nttha ye e nyakago kakanyo še: hlompha mmu wa gago ka tlhompho yeo o hlomphago mala a gago ka yona. Hlokomela gore o bea dijo tše di lebanego mmung le gona kgonthiša gore mmu ga o tlašwe ke seokolela LE GATEE!

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Raymond Boardman, Molemi, Morerišani le Moeletši wa Ventersdorp, Profenseng ya Leboa-Bodikela. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go rhboardman@gmail.com.

Diriša tsebo go tšweletša ditšweletšwa tša boleng bja godimo

Kgwebo ya bolemi e akaretša go tšweletša ditšweletšwa tšeо batho ba di hlokago le go hlola poelo ka go kopanya le go fetola dintlha tše nne tša tšweletšo, e lego naga, kapetlele, mošomo le taolo, go hlola ditšweletšwa tša mohola tša go swana le dijo le/goba tlhale.

Eelwa gore tlhatlamanong ya ditaodišwana tša rena ka taolo, ntlha ye nngwe ye re ilego ra e gatelela ke ya gore se sengwe le se sengwe goba yo mongwe le yo mongwe yo a amegilego boleming, e ka ba mong/molaodi goba mothwaliwa, ge a sa dire seo se nyakegago ka nako yeo se hlokegago, taba ye e huetša poelo/tahlego ya kgwebo.

Boleng (khwalithi) bo hlalošwa ka go re ke kgato ya botse (degree of excellence) bja selo ge se lekanywa le dilo tše dingwe tša go swana le sona. Malebana le ditšweletšwa tša temo boleng ka motheo bo šupa sebopego sa ka ntle sa setšweletšwa – na se a kgahlisa, ke se sebotse, ke se sefsa, se a bogega? Ka teng: na se a jega, se na le phepo ya mohola le gona se monate? Gonabjale ditšweletšwa di ahlolwa gagolo go ya ka tebelelego ya tšona ya ka ntle. Le ge go le bjalo, ka baka la tšwelopele ya theknolotši ya sebjalebjale kgonagalo ya go lekanya boleng bja ka gare bja ditšweletšwa e golela godimo, ke go re tekanyo ya tša go swana le bose (sweetness), bonanana (*tenderness*), bokaakang bja swikiri, bjajobjalo.

Boleng bja ditšweletšwa bo huetšwa ke dintlha tše mmalwa tša go swana le klimate, mmu, mokgwa wa tšweletšo, puno, phuthelo le thwalo. Khuetšo ya klimate e boima go feta tše dingwe go laola. Le ge go le bjalo, tshepetšo ya tšweletšo e a laolega. Mohlala: Na taolo ya gago ya ngwang e a kgontšha? Taolo ya disenyi le malwetsi yona? Tshepetšo ya puno? Tshepelo ya papatšo? Ka mantšu a mangwe, na se sengwe le se sengwe seo se swanetšego go dirwa se phethwa ka nako le gona ka nepagalo go tšweletša le go tlišetša bareki setšweletšwa sa boleng?

Ke tshwanelo gore go botšišwe potšišo ye: "Na ditšweletšwa tša boleng nka di tšweletša bjang?" Karabo e thoma ka tsebo.

Sa mathomo o swanetše go tseba polasa ya gago le methopo ya yona. Ipotšiše dipotšišo tše: Mehuta ya mabu polaseng ya ka ke efe? Na boemo bja phepo mmung ke bofe? Meetse a a hwetšagalago ke afe le gona ke a makae? Na meetse a a lego gona a swanelo tšweletšo ya dibjalo? Goba e ka ba polasa ya ka ka motheo ke yeo e sa nošetšwego? Na pula e na gakaakang mme palogare ya phatlalalo ya yona lebakengtelele ke efe? Methopo ya popego e kgatha tema ye bohlo-

“

Boleng (khwalithi) bo hlalošwa ka go re ke kgato ya botse (degree of excellence) bja selo ge se lekanywa le dilo tše dingwe tša go swana le sona.

kwa malebana le ditšweletšwa tše di tšweletšwago polaseng le boleng bja tšona.

Sa bobedi, o swanetše go nyaka tsebo ka bottalo ka moo o ka kgonago malebana le ditšweletšwa tše o di tšweletšago – go tloga peakanyong ya seloto go fihla punong, papatšo ya tšona le kgonego ya koketšamohola (value-adding). Etela dikopano tša matšatši a balemi, tsena dithuto, kgopela thušo go moeletši, bjajobjalo. O se ke wa lebala gore ye ke tshepelo ye e tšeago bophelo bjohle. Re amegile intastering ye e "phelago", ye e dulago e fetoga le gona e tšwelago pele, ka fao o swanetše go dula o itemoša ditaba tše mpsha tše di tsebišwago – **molemi ke moithuti bophelong bja gagwe bjohle.**

Go feta fao o swanetše go ithuta bokgoni bjo bo nyakegago go tšweletša ditšweletšwa. Bokgoni bja go lokiša seloto ka tshwanelo, bja go breakanya polantere, bja go diriša le go amantšha ditlhamo, bja go buna ditšweletšwa, bja go phuthela le go rwala le go tlišetša bareki ditšweletšwa tše.

Gape o tla hloka ditlhamo tše di lebanego, seo e ka bago bothata bjo bogolo ka baka la kapetlele ye e nyakegago. Eupša gopola: "**Molemi o loga maano.**" (*'n Boer maak 'n plan.'*)

Ge re akaretša re ka re nnete ke gore wena molemi o swanetše go dira seo o swanetšego go se dira ka nako ya maleba le gona ka mokgwa wo o nepagetšego. Ge o ka šaetša ntlha efe kapa efe, se se tlije go huetša boleng bja ditšweletšwa tše o di tšweletšago, seo mafelelong se amago poelo/tahlego ya kgwebo ya gago.

Go na le mekgwa e se mekae ya go bapatša ditšweletšwa tša gago – thekišo seferong sa polasa, thekišo tikologong ya gae, dikontraka tša go rekišetša difapriki, mebaraka ya ditšweletšwa tše mpsha, dithekišetšothwi (bjalo ka go tlišetša supamakete), koketšamohola le kišontle. Mmaraka o nyaka ditšweletšwa tša boleng mme ditšweletšwa tša boleng bja godimo di rekwa ka theko ya godimo.

Mmaraka ke moisa yo a nago le molala – ga a botšiše fao ditšweletšwa di hlagago gona. O nyaka ditšweletšwa tša boleng go di rekišetša bareki. Ge o mo tlišetša ditšweletšwa tša boleng, o tla go pulta ka dithekišo tše kaone. Eelwa gore mmaraka o thatafala letšatši le letšatši ka baka la dinyakwa

tša bareki mabapi le mekgwa ya tšweletšo yeo e kwanago le tikologo le gona e sepelelanago bokone le maphelo. Sephetlo ke gore totego (traceability) ke nnete – na setšweletšwa se hlaga kae mme se tšweleitšwe bjang? E ka ba se tletše dikhemikhale? Ditšweletšwa tše dingwe di šetše di kgona go lotelwa dipolaseng tše di tšwago go tšona, mme molemi yo a tlišago ditšweletšwa tša boleng bjo bo fokolago o tla otlwa.

Kgopolو ya go ruma: go bohlokwa kudu gore o etele mmaraka ka tekanelo go itemoša seo se diregago (na ba swara setšweletšwa sa gago ka tlhokomelo?). Lebelela tše balemi ba bangwe ba di dirago, ithute ka mmaraka mme o boele gae o diriše dithuto tše. Ga go na lefelo leo le phalago mmaraka fao o ka ithutago ka thwalo, tseno ya mmaraka, tlhophišo (grading), phuthelo, phetho ya bogolo (sizing), tlhagišo (presentation) le seo e lego se bohlokwa go feta tšohle, boleng.

Kakaretšo: Ga go na mohlahlobi wa boleng yo a phalago moreki mmarakeng. **Go atlega o swanetše go tšweletša ditšweletšwa tša boleng.**

Taodišwana ye e ngwadiilwe ke Marius Greyling, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go mariusg@mrgacc.co.za.

NAMPO 2015

e thabišitše go fetiša

Baromelwa ba balemi ba Mohlamofsa (New Era) ba ba hlagago Kapa-Bodikela. Go tswa go la nngelo:
Jane McPherson (Grain SA), Jannie Jonas (Robertson), Roderic Duminy (Genadendal), Augustin Maarmann (Goedverwach), Ulrich Engelbrecht (Goedverwach), Ewan Mathews (Saaron), Whernit Dirks (Piketberg), Samantha Smiles (Elim), Henry March (Hopefield), Belinda Collins (Goedverwaght), Urban Simons (Bredasdorp), Liana Stroebel (Grain SA), Byno Huffel (Ceres) le Willie Job (Robertson).

Kopanyo ya dintlha tše theknolotši ya sebjalebjale ya bolemi, mehutahuta ya ditšweletšwa, mpshafatšo, dikahlahlo, dibaka tša go tsebana le ba bangwe (*networking opportunities*), kamogelabaeng ya bolemi le maemo a mabotse a boso pontšong ya NAMPO 2015, ye e bego e swerwe kgauswi le Bothaville go la Freistata beke ya go feta, e tiiše botumo bja yona bja go ba pontšo ya temo ye e phalago tše ntši mono Afrika-Borwa.

Grain SA, morulaganyi wa Letšatši la Puno la NAMPO, e kgotsafaditšwe kudu ke sephetho sa Letšatši la Puno la bomasomenenesenyane, mme maikutlo a a hlagišitšwego ke babontši ka morago a šupa gore baeng ba 69 584 ba lenyaga ba be ba kgahlegilego kudu.

Dikoketšo tše mpsha tša go swana le ditemapeu (*seed plots*), hotele ya tente, le mokgwa wa thwalo wa trekere-le-koloigogwa e be e le tše di kgontšhago le gona di be di na le mohola. Le ge go ile gwa hlaga mathata a se makae, mokgwa

wa elektroniki wa go dumelela batho go tsena (*electronic entry ticket system*) o šomile gabotse. Lenyaga tirišo ya selefoune malebana le NAMPO (*NAMPO app*) e ile ya tsebišwa babontši le baeng mme bjale e tla tšwetšwa pele le gona ya bapatšwa go ya pele. Go feta fao Grain SA e ile ya diriša dikgokaganyi tša leago (*social media networks*) ka Letšatši la Puno go phatlalatša tsebišo le diswantšo (dinepe) tša lebjale (*real-time*) le go araba dipotšišo tša kakarešo.

"O ka be o letetše gore moyo wa balemi o tla laolwa ke komelelo ye e dutšego, eupša re botšišitše dipotšišo tše di amago mpshafatšo ya naga go feta tšeio di amago komelelo," a realo Jannie de Villiers, Mohlankediphethimogolo wa Grain SA.

Tona ya Temo, Kagodikgwaa le Boruahlapi, Mna Senzeni Zokwana, o ile a ba gona pontšong ya NAMPO go kgatha tema poledišanong ya Setšhaba se se Boledišanago (*Nation in Conversation*) ka phedišano mošomong. Mpshafatšo ya naga, mekgwa ya thušo ka tšelete (*financing models*), khwetšagaloo ya methopothiago le

Jannie de Villiers, Mohlankediphethimogolo wa Grain SA le Senzeni Zokwana, tona ya Temo, Kagodikwa le Boruahlapi, ba boledišana pontšong ya NAMPO 2015.

Batho ba e ka bago ba 69 584 ba etetše pontšho ya NAMPO lenyaga.

Baeng ba ba thakgetšego lefelong la pontšho ya Grain SA.

NAMPO 2015 e thabišitše go fetiša

mohola wa kopanyo ya theknolotši e be e le di-
rerwa tše dingwe tša poledišano ya Setšaba se
se Boledišanago tšeio di ahlaahlilwego ke bao ba
laolago dikgopololo tša go bopa kakanyo ya temo
yeo ba boetšego gae le yona.

"Go ba gona ga Tona Zokwana e be e le
tlhompho go Grain SA le go temo ka bophara. Inta-
steri ya mabele e leboga maitekelo a gagwe ao a
tšwelago pele a go ikgokaganya le temokgwebo.
E ka ba e le yena tona ya mathomo ya temo ye e
etelago Letšatši la Puno go tloga ka 1994. Se se
gatelela ntla ya gore Letšatši la Puno la NAMPO
ke sebaka se bohlakwa sa poledišano, kahlaahlol
le kgokagano," De Villiers a oketša ka go realo.

Grain SA gape e ile ya rerišana le dihlogo tša
dipanka tša kgwebo, Land Bank le ba mekgatlo
ya inšorense mabapi le peakanyo ka bofsa ya
pušetšo ya dikoloto tša batšweletšamabele, le ge
e ka ba thuso ya batšweleletšakgwebo ba Mohla-
mofsa ka tšelete ya go reka dinyakwapšalo.

Mokgatlo wa Grain SA o amogela maloko a
wona gabotse go leboga potegelo ya ona ye e sa
kgaotšego. Maloko a Grain SA a ile a diriša holo
ya maloko – yeo e mpshafaditšwego ngwagola

– gape ka moo go kgontšhago; tseno ntle le tefo le
go phaka mo go kgethilwego le gona go dirišitšwe
ka mokgwa woo.

"Infrastruktšha ya NAMPO e theilwe ya godišwa
lebakeng la mengwaga go direla baeng ba mmalwa
gabonolo le go fa babontšhi dinolofatši tša pontšho
tša maemo a godimo. Eštago le bokotamelafafane
bo kgonne go amogela difofane le dihelikoptara
tše 365 gabonolo lebakeng la matšatši a mane la
pontšho ya NAMPO. Grain SA e itokišitše go swara
Letšatši la Puno la NAMPO la bomasomehlano ka
lehabo išago," gwa realo Cobus van Coller, modu-
lasetulo wa Letšatši la Puno la NAMPO.

Pontšhokgwebo ye ya temo e swarwa ngwaga
le ngwaga bekeng ya bomasomepedi, seo se rago
gore e tile go swarwa gape go tloga ka 17 Mei go
fihla ka 20 Mei 2016. ●

**Kgatišo ye e tšweledišwego ke Grain SA.
Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela
imeile go johan@grainsa.co.za.**

Re be re thabile go amogela Tonakgolo ya Lesotho, Mna Pakalitha Mosisili.

Balemi ba Mohlamofsa ba botšiša ka ga motšene wa go fola.

Balemi ba bafsa ba ba kgahlilwe ke ye nngwe ya ditrekere tšeо di dirišwago dithutong tša Lenaneothhabollo la Balemi.

KANOLA – dintlha tše di swanetšego go akanywa go tloga June go ya Setemere

Tekanyo ya 20% ya dibjalo e ka be e feteditšwe ke ntadimela ya khabetše (cabbage aphid).

Tshenyo ya diphotlwa ye e hlolwago ke mmoto wa "Diamond Back".

Kanola ke sebjalo se bohlokwa kudu mme go na le dintlha tše mmalwa tša taolo tše di swanetšego go elwa hloko go tšweletša kanola ka katlego.

Go na le disenyi le malwetši ao a lego bohlokwa mme a swanetše go laolwa ka ge malwetši a le disenyi tše di huetša puno ya kanola kudu.

Malwetši

Bolwetši bja "Blackleg"

(*Leptosphaeria spp. / Phoma lingam*)

Bolwetši bjo bo bohlokwa kudu gobane bo ka huetša puno gagolo. Mekgwa ye e nepagetšego ya taolo e swanetše go dirišwa go fokotša khuetšo ya bolwetši bjo.

Gonabjale go na le dibolayafankase tše pedi tše di ngwadištšego malebana le kanola go laola bolwetši bja "Blackleg". Dibolayafankase tše di swanetše go gašetšwa dibjalong tša kanola mola di le dikgatong tša matlakala a 4 go ya go a 6 (4 - 6 leaf stages).

Polathito

Bolwetši bjo (*Stem rot (Sclerotinia sclerotiorum)*) bo thomile go ba bohlokwa go ya pele ka ge gonabjale go bjålwa kanola ye e fetago ya mengwaga e se mekae ye e fetilego.

Bolwetši bja "Sclerotinia" bo hlasela dibjalo tše mmalwa tša go swana le dilupine (*lupines*), dinawasoya le sonoplomo, gare ga tše dingwe. Dibontšhi tša bolwetši bjo di tšwelela mola dibjalo di khukhuša goba morago ga fao.

Bolwetši bja "Sclerotinia" bo tšwelela fela ge maemo a a latelago a le gona, ao a kgontšhago tlholego ya bjona le tokollo ya dikapeu (diporo):

maemo a bošidi bogodimong bja mmu lebaka le le sego fase ga matšatši a lesome maregagare go ya mafelelong a ona, le dithemeretšha tša gare ga 10°C le 15°C. Maemo a monola a go fiša a a sepelelanago le dithemeretšha tša gare ga 20°C le 25°C a hlola tshenye go dithito (*stem lesion*).

Dibontšhi tša bolwetši bjo tše di tlwaelegi-lego go feta tše dingwe di tšwelela botlaseng bja dithito tša dibjalo. Dikodi tše di tagilego tše di bontšhago bopududu bogareng di ka bonala dithitong, ka tlwaelo fao matlakala goba makalahore a hlogilego.

Fankase ya "Sclerotinia" ga e bope dikapeu dibjalong tše di fetetšwego, eupša go tšwelela ngatana ye e kitlanego ya selo se sešweu seo se bitšwago "hyphae", fao fankase e bonalago thitong. Fankase ya "Sclerotinia" e ka phologa mmung mengwaga ye e ka bago ye 7. Go bohlokwa kudu go diriša lenaneo la photošopšalo ye e akaretšago dibjalo tše di sa hlaselwego ke fankase ye, go swana le bali (garase), korong le outse, go fokotša tšwelelo ya polathito ye e hlolwago ke "Sclerotinia".

Dikhunkhwane

Ntadimela ya khabetše

Ntadimela ya khabetše (*Cabbage aphid (Brevicoryne brassicae)*) mo lebakeng le ke mohuta wo bohlokwa wo o phelago ka kanola. Kanola e senywa gabonolo ke dintadimela mola e sa le dikgatong tša mathomo tša go gola. Tlhaseloe e šoro dikgatong tša khukhušo le popego ya diphotlwa e ka šitiša tšwelela ya matšoba, seo se ka fokodišago tio ya diphotlwa le tlholego ya peu go tšona kudu. Se se huetša puno go fetiša. Ge go na le tlhaelo ya monola go bohlokwa go šireletša kanola go di-

ntadimela. Ka kakaretšo (*threshold values*) tekanyo ya 20% ya dibjalo e a fetetšwa.

Mmoto wa "Diamond Back" (*Plutella xylostella*)

Khunkhwane ye ka kakaretšo e a nyatšwa mme tshenyo ye e e hlolago ke ye kgolo go feta ka moo re gopolago.

Go ya ka themperetšha tikologong ya yona, khunkhwane ye e godilego (mmoto) e lemogwa kqatong ya telefalo ya thito ya sebjalo. Diboko tša mmala wo motala wo o tagilego di phula mašoba matlakaleng. Di hlasela le diphotlwa, eupša tshenyo ye ka tlwaelo ke ye nnyane le gona ga se gantši diphotlwa di phunywago. Le ge go le bjalo, diphotlwa tše di senyegilego ka tlwaelo di pšhatlega gabonolo go feta tše dingwe. Go ba le mašika a a fetago le tee a diboko tše ka sehlia se tee.

Ka kakaretšo (*threshold values*) go hwetšwa diboko tše 17 go ya go tše 23 dibjalong tše 10 bogareng go ya mafelelong a khukhušo. Ka nako ya tlholego ya peu diphottweng go hwetšwa diboko tše 43 go ya go tše 57 dibjalong tše 10.

Go tšea dišupo go bohlokwa kudu go lemoga khunkhwane ye e sa le ka pela le go e laola. Ge themperetšha e le ya godimo mmoto wa "Diamond Back" o na le mokgwa wa go atafala ka potlako. Dithhahlobo tše di dirwago ka phegelelo le gona ka tekanelo di bohlokwa kudu go laola dikhunkhwane tše, le go fokotša tshenyo ya puno ka moo go kgonegago.

Taodišwana ye e ngwadilwé ke Jannie Bruwer, Molaoditikologo wa Disaense tša Dibjalo wa Bayer, Kapa-Borwa. Ge o nyaka tsebiša ya go feta ye, romela imeile go jannie.bruwer@bayer.com.

Akaretša *sonoplomo* lenaneong la phetošopšalo go hlola boemotia

O tla ba o lemogile gore mengwageng ye methata ya komelelo ya go swana le ye e sa tšwago go feta, sonoplomo e atlega go feta dibjalo tše dingwe polaseng ya gago ka baka la tlamegomedu ya yona ye e tsenelelago fase. Sonoplomo e kgona go lwantšha komelelo ka moo go kgontšhago mme e ka ba le mohola wo mogolo ngwageng woo dibjalo tše dingwe di paletšwego.

Le ge go le bjalo, ka baka la go tsenelela fase ga medu ya sonoplomo, o swanetše go akanya monola woo o tlošitšwego mmung. Taolo ya phetošopšalo e swanetše go phethwa go ya ka ntla ye.

Sonoplomo e gola ka pela go feta lehea, ka fao e ka bjalwa morago ga lehea. Sehleng se se fetilego re lemogile gore balemi ba bantši go feta pele, ba bjetše sonoplomo ka baka la dipula tše di nelego morago ga nako. Lehea le lentši le ile la se kgone go bjalwa ka baka la tlaelo ya nako. Go balemi ba mmalwa taba ye e ile ya ba tšhegofatšo ka ge sephesente se segolo sa lehea leo le ilego la bjalwa se tšweleditše ganyenyane fela. Sonoplomo yona, ka lehlakoreng le lengwe, e tla ba e sa tšweleditše puno. Le ge e be e se puno ye kgolo, e ka be e na le mohola. Rena balemi re ka ithuta tše ntši ngwageng wo bjalo.

- Re ka ithuta go laola monola.
- Re ka ithuta go itokišetša dikomelelo tše ka moso.
- Re ka ithuta mohola wa phapantšho (*diversification*) ya dibjalo.
- Re ka e ithuta mohola wa molala/mogola (naga ye e ladišitšwego).
- Re ka ithuta mohola wa taolo ya letlotlo, kudu go laola tšelete ya rena gore re kgone go phegelela mehleng ya go swana le ye.

Le ge bontši bja balemi, kudu dileteng tše bodikela, bo tla ba bo lahlegetšwe kudu lenyaga, go na le tše ntši tše re ka ithutago tšona ka komelelo. Ge o ka ba o le mahlatse go ka tšwela pele ka kgwebo ya gago išago, gona tše re ithutilego tšona dikgweding tše di fetilego o swanetše go di akaretša leanongkgwebo la gago la ka moso gonabjale.

Ka go akaretša sonoplomo lenaneong la gago la phetošopšalo, o tla be o okeletša boemotia le ge e le toto ye nnyane. Ka go realo ga se gore ke re o bjale sonoplomo mašemong ohle sehleng se se tlago, aowa. Seo ke se šišinyago ke gore o bjale sonoplomo karolong ye e itšego ya mašemo a gago. Ke šišinya gape gore o ladiše sephesente se se itšego sa mašemo a gago. Laola mengwang gabotse mašemong ao dikgweding tše selemo, mme sehleng se se latelago o tla lemoga kaonafalo ye kgolo malebana le dipuno tše di

tšweletšwago mašemong ao ka baka la monola wo o babaletšwego. Se se ama kudu mabu a sehlaba.

Bjale ke eng seo ke swanetšego go se dira gonabjale?

Ka nako ye o swanetše go ba o bunne sonoplomo ya gago le go e bapatša. Ge o kgona go boloka puno ya gago ya sonoplomo e ka ba kgopoloye botse go e swara go fihla ka Desemere ge dithekisio o ka re e tlo ba tša godimo ka moo go kgonegago. Le ge go le bjalo, go dira ka mokgwa wo go ka ba boima ngwageng wa mathata wa go swana le wo, mola bohle re hloka kapetlele efe le efe ye re ka e humanago.

Diriša lebaka la dikgwedi tše di se nago mošomo wo montši go lokišetša mašemo a gago sehlala se se tlago. Ka tlwaelo ke kgopoloye botse go diriša sedirišwa sa seremi (*chopper*) mašemong mola dikgomo di futše tšohle tše di bego di šetše morago ga puno ya sonoplomo. Sedirišwa se se ripaganya dirite tše di šetše go nolofatša peakanyo ya seloto se sebotse fao dibjalo tše mpsha di tlago tšweletšwa.

Bokgoni bja gago bja go beakanyetša mengwaga ye boima ye e ka bago gona bo ka phetha katlego ya kgwebotemo ya gago. Ge o ka gopola dithuto tše o ithutilego tšona ngwageng wo o fetilego o ka ba o itlhamile ka go lekana go phologa ngwaga wo o ka latelago wa komelelo. Go tseba mang, sehlala se se tlago le sona se ka ba se omile go feta ka moo go tlwaelšwego. A re holofeleng gore go ka se se bjalo.

Seswantšho sa 1: Kemo (palo) ye botse ya dibjalo.

Seswantšho sa 2: Dibjalo tše di itekanetšego tše sonoplomo di tšwelela mmung; ke tše nanana eupša di tlago di tiile.

Seswantšho sa 3: Sephetlo sa go phetha dilo ka nepagalo.

3

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Gavin Mathews, Setsebi sa Taolo ya Tikologo (Bachelor in Environmental Management). Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.

Sonoplomo goba dinawasoya... GO BJALA GOBA GO SE BJALE

Peakanyo ya ka pela le gona ye e nepagetšego ya tšhemyo ya gago e boholokwa go kgonthiša tlhogo ya peu, go gola ga dibjalo le dipuno tše di kgonegago.

Sehla sa tšweletšo sa 2014/2015 e be e le se boima go fetiša ka ge mabaka a ka mehla a ile a ferehlwa ke dipaka tša monola le moodmo ka go šielana. Mafelong a mangwe maemo e be e le a mabotse mathomong a paka ya go bjala fao mabu a monola a ilego a kgontšha tlhogo ye botse le kemo ye botse ya dinawasoya.

Morago ga tlhogo go ile gwa ba matšatši a go fiša le a go fola le mašego a go tonya kudu mathomong le bogareng bja Nofemere mafelong a mmalwa. Tšwelelo ya makgohlwana (*nodulation*) e ile ya diegišwa le gona dibjalo di ile tša hloka metšo ya phišo (*heat units*) ya go lekana le gona ya go se kgaotše lebakeng le boholokwahlokwa la dibeke tše tharo go ya go tše tlhano morago ga pšalo. Ka lebaka le le gona ka baka la dikomelelo tša bogareng bja sehla, go gola ga dinawasoya go ile gwa fokola. Mabakeng ao dipuno di be di fapania, mme dipeu tša dibjalo tše di bjetšwego morago ga nako di be di le bofeso go fetiša. Palogare ya boima bja dipeu e be e le 0,7 g. Mengwageng ye mebe ye e fetilego, boima bja dipeu tše dingwe bo be bo le godimo ga 0,11 g. Ka baka la maemo ao, mašemong a mangwe puno e ile ya ba 0,35 tone/hektare fela.

Mafelong a mangwe a tšweletšo dibjalo di ile tša diegiša khukhušo lebakeng la komelelo ya sellemogare mme tša khukhuša mmogo mathomong a Matše. Dikhalthiba tše dingwe di ile tša khukhuša matšatši a 21 morago ga nako yeo e bego e letetšwe go ya ka metšo ya phišo goba matšatši a go gola ga khalthiba.

Maemo a mmaraka le tšweletšo ye e akanywago

Tsebišo ye e tšweleditšwego ke Sagis le komiti ya kakanyo ya puno e bontšha gore lefelo leo le bjetšwego dinawasoya sehleng sa 2014/2015 le katološitšwe ka dihektare tše 184 000 go le fihliša go dihektare tše 687 300. Puno ye e akanywago ke ditone tše 942 850, e lego palogare ya ditone tše 1,37/hektare. Katološo ya lefelo le le bjetšwego e phethilwe

diprofenseng tše di latelago: Freistata – dihektare tše 104 000; Mpumalanga – dihektare tše 42 000; Leboea-Bodikela – dihektare tše 16 000; Gauteng – dihektare tše 10 000; le KwaZulu-Natala – dihektare tše 7 000. Diprofenseng tše di šetšego lefelo le le bjetšwego ga se la godišwa.

Tlahlolo ya mmaraka wa dipphaho wa Safex (*Commodity Derivatives Market*) e bontšha gore dithekiso tša ka moso (*future prices*) tša dinawasoya di dutše gare ga R4 835 malebana le Mei 2015 le R5 113 malebana le Desemere 2015. Koketšo ye e šupa ditshenyegelo malebana le polokelo le tshwaro go feta ge e šupa maatla a nyako le tlišo. Diriša dithekiso tše tša ka moso dipapišong tša gago mabapi le poelo (*gross margin comparisons*).

Dileteng tše ntši koketšo ya dihektare tše di bjetšwego e hlotšwe ke balemi bao ba bjetšego dinawasoya la mathomo. Go swana le ditirong tšohle tša motho, maitekelo a mathomo ka tlwaelo ga a ke a atlega ka moo go akantšwego. Taolo le pšalo, kudu ya dinawasoya, lebakeng le le itšego le le kgontšhago, e nyaka peakanyo ka kelohloko.

Dithuto tša sehla se tše di ka dirišwago sehleng sa 2015/2016

Dipuno tše di tšweleditšwego tšhemong ye nngwe le ye nngwe di swanetše go ba di ngwadiwe, le ge e ka ba diphetho mabapi le dikhalthiba tša go fapafapania tše di bjetšwego. Ka go šetša dikeletšo tše di lebanego, balemi ba bantši bao ba sa tšogo thoma go tšweletša dinawasoya, ba bjetše peu ya mehuta ya go fapafapania ye e bapatšwago le ge e ka ba peu ye ba e rekilego go bagwera le baagišani ba bona. O ka re go ile gwa ba phakuphaku malebana le go bjala dinawasoya mme balemi ba bangwe ba ile ba fetša go bjala gare ga 20 le 24 Desemere. Motho o ipotšiša ge eba go ka ba go bile puno ya go feta seripagare sa tone godimo ga hektare tšhemong efe le efe ye e bjetšwego ka nako yeo.

Go boholokwa go fetiša go kgetha khalthiba ye e lebanego le gona e swanelago mmu le klimate ye e

Pula Imvula's Quote of the Month

"Occasionally ask: "What is the connection between what I want most in life and anything I plan to do today?"

~ Robert Brault

Diphotlwa tša dinawasoya.

dutšego tikologong ya gago. Go ka thwe go bjala dinawasoya morago ga la 15 Nofemere profenseng ya Freistata, eštago le dikhalthiba tša sehla sa lebakagare le lebakakopana, ke go baka kotsi. Dibjalo tše di tlo haelwa ke nako ya go gola gabotse le go fetola enetši ya letšatši go bopa peu ye e ka bapatšwago.

Go itemogela o ka tsea sešupo sa peu ye e bjjetšwego morago ga nako wa se hlahlobiša go bona oli le proteine ye e akareditšwego dipeung. Sephetho se tla bontšha oli ya sephesente sa fase ga 18% le proteine ye nnyane. Dintlha tše di swanetše go elwa hloko gape ge furu e hlakanywa le dipeu tša na-wasoya tše di gamotšwego oli goba tše di dirilwego khekhe ya oli ya nawasoya.

Kakaretšo

Go bohlokwa go dira phetleko ye e tletšego ya po-elo (*gross margin*) malebana le dibjalo tšohle tša selemo, go akaretša le tšweletšo ya gago ya nnete ya dinawasoya ka tšielano le sonoplomo. Sonoplomo ye e bjjetšwego morago ga 15 Nofemere e tšweleditše 1,5 tone/hektare ye e hlotšego dit-seno tša palomoka ya R7 250; e bapiše le ditseno tša R1 680 tše di hlotšwego ke dinawasoya tše di tšweleditšego 0,35 tone/hektare.

Reka peu ye e lekanego ya dinawasoya le ya sonoplomo gore o kgone go bjala sonoplomo ge lebaka le le nyakegago la go bjala dinawasoya ka moo o akanyago le sa ipontšhe. Ikamantšhe le dipatrone tša pula tše di belaetšago le gona di fetogago sehleng se sengwe le se sengwe. ☺

Taodišwana ye e ngwadilwé ke molemi yo a rotšego modiro.

Dibjalo tše mpsha tša dinawasoya tšhemong ye e laolwago gabotse kudu.

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ▶
► Fax: 051 430 7574 ▶ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMO GOLO

Jane McPherson
► 082 854 7171 ▶ jane@grainsa.co.za

**MORULAGANYI
PHATLALATSO**

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATISO

Infoworks
► 018 468 2716 ▶ www.infoworks.biz

**PULA IMVULA E HWETŠAGALA
KA MALEME A A LATELAGO:**

Sesotho sa Leboa,
Seafrikanse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

**Lenaneotlhabollo la
Balemi la Grain SA**

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Danie van den Berg
Freistata (Bloemfontein)
► 071 675 5497 ▶ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Freistata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ▶ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ▶ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombohi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ▶ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ▶ Nonhlanhla Sithole

Vacant

Mpumalanga (Belfast)

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ▶ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 980 1455 ▶ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapa-Bohlabela (Kokstad)
► 078 791 1004 ▶ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ▶ Luthando Diko

Lawrence Luthango

Kapa-Bohlabela (Mthatha)
► 076 674 0915 ▶ lawrence@grainsa.co.za
► Ofisi: 047 531 0619 ▶ Cwayita Mpotyi

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ▶ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ▶ Lebo Mogatlanyane

Vusi Ngesi

Kapa-Bohlabela (Maclear)
► 079 034 4843 ▶ vusi@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8070 ▶ Sally Constable

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Grain SA e boledišana le... Henry March

Gahlana le Henry March. Henry ke molemi yo a hlabolagago yo a tšweletšago mabele le gona a ruilego diruiwa polaseng ya Theewatersvlei, Hopefield, profenseng ya Kapa-Bodikela. Henry yo a lemago ka phišego o holofela gore ge o goletše polaseng pelo ya gago e tla dula polaseng go ya go ile.

**Na o lema kae mme ke dihekture
tše kae? O tšweletša eng?**

Bogolo bja polasa ya Theewatersvlei ke dihekture tše 1 176 mme e rekilwe ka kadimo ya Land Bank ka 1994. Theewatersvlei e sepedišwa ke sehlopha sa batho ba bane bao ba emelago meloko ye mene. Dikgwebo tše pedi tše kgolo polaseng ye ke tšweletšo ya mabele (korong, bali/garase, dilupine le outse) le thuo ya diruiwa (dinku le dikgomo).

**Seo se go kgothatšago le gona
se go hloholetšago ke sefe?**

Ge o goletše polaseng pelo ya gago e tla dula polaseng ka go sa felego. Ke kgothatšwa ke go hloholela setšaba sa Hopefield dibaka tša mošomo. Go feta fao ke nyaka go diriša naga le methopothago yeo e lego gona ka bottalo. Gape ke hloholetšwa ke go lema ka mokgwa wa bolemelakgwebo.

Hlaloša maatla le mafokodi a gago

Maatla a ka a akaretša kgahlego malebana le bomotšene, tomaganyo (*fitting*) le mohlakase, le gona ke leka go ba molaodi yo mobotse. Ke bona bofokodi bja kgwebo ya rena e le gore mo lebakeng le ga re na ditlamo tšohle tše di nyakegago go tšweletša mabele gabotse ka moo re ka kgonago. Le ge go le bjalo, re tšwela pele ka go ya ga nako mme re tla kgona go reka ditlamo tše dingwe kgauswana.

**Puno ya gago e be e le efe mathomong?
Gonabjale ke efe?**

Ge ke thoma go lema dipuno tša ka di be di fokola kudu, e lego seripagare sa tone godimo ga hektare (0,5 tone/hektare). Gonabjale palogare ya dipuno tša ka ke ditone tše 2,2/hektare.

**Se segolo seo se ilego sa tiša tšwelopele
le katlego ya gago o ka re ke sefe?**

Nka re tšwelopele le katlego ya ka e theilwe godimo ga go šoma ka maatla le go ithuta ka diphošo tša ka. Go feta fao re thomile go dirišana le moeletši wa paale maloba mme re thabela tsela ye re tlogo e sepela le yena.

**Dithuto tše o di phethilego go
fihla gonabjale ke dife mme o sa
nyaka go tsena dife?**

Go fihla gonabjale ke setše ke ithutile tše ntši ka dikolobe, dikgomo le dinku. Ke sa nyaka go ithuta go ya pele ka pšalo ya korong le peakanyo ya mmu. Dithuto tša poloko ya bohlatsa (*record-keeping*) le tšweletšo ya mabele (korong) di rulagantšwe.

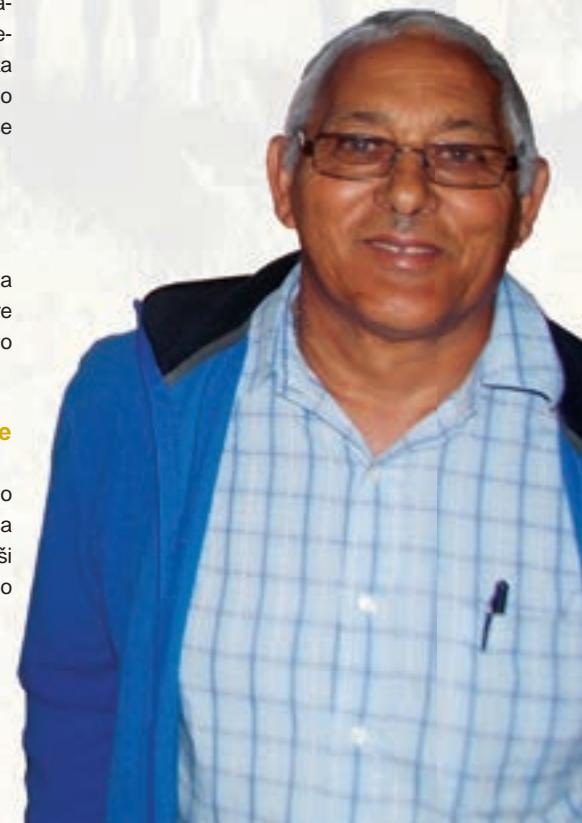
**Seo o nyakago go se kgona lebakeng la
mengwaga ye mehlano ye e tlago ke sefe?**

Lebakeng la mengwaga ye mehlano ye e tlago nka rata go lema ka go itaola, go godisa tšweletšo ya dibjalo (*cash crops*) le go katolosa karolo ya rena ya tswadišo ya diruiwa.

**Balemi ba bafsa bao ba fišegago
o ka ba eletša ka go reng?**

Sa mathomo, pelo ya gago yohle e swanetše go fišegela bolemi gobane bo nyaka gore o šome ka maatla, o beakanye gabotse le gona o be le bopelotellele ka bontši. Sa bobedi, go bohlokwa go elelwga gore o ka se ke wa huma lebakeng la kgwedi e tee!

**Taodišwana ye e ngwadiilwe ke Liana Stroebel,
Molomaganyi wa Profense (Kapa-Bodikela)
wa Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA.
Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela
imeile go liana@grainsa.co.za.**

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST

